

CERAMICA HAMANGIA III

Valentina VOINEA,
George NEAGU

Analiza materialului ceramic, indiferent de perioada căreia îi aparține, tinde tot mai mult să se constituie ca disciplină de studiu aparte, numită adesea ceramologie, direcțiile de cercetare depășind cu mult limitele seriilor tipologice și ale repertoriului de motive decorative. Investigațiile interdisciplinare privind compoziția chimică a pastei și a coloranților, datarea absolută prin termoluminescență sau reconstituirea lanțului tehnologic prin arheologie experimentală, toate i-au oferit arheologului noi criterii de analiză vizând structura pastei, tehnicile de modelare, finisare, ardere, decorare.

Luând în considerare noile direcții metodologice, vom prezenta în studiul de față o analiză a materialului ceramic Hamangia edit din așezările *Ceamurlia de Jos* (BERCIU, 1966), *Baia – „Drumul vacilor”* (BERCIU, 1966; LĂZURCĂ, 1980), *Târgușor – „Urs”* (HAȘOTTI, 1986; 1997), *Techirghiol* (COMȘA, GALBENU, ARICESCU, 1959), *Limanu* (GALBENU, 1970), *Isaccea – Suhat* (MICU, MICU 1998), *Durankulak – Insula* (SLAVCHEV, 2004), *Cheia* (VOINEA, DOBRINESCU, 2002 – 2003) și necropolele *Durankulak* (DURANKULAK, 2002), *Cernavodă* (BERCIU, MORINTZ, 1957, 1959), *Mangalia, Limanu* (VOLSCHI, IRIMIA, 1968) precum și a celui inedit descoperit în complexe arheologice de la *Cheia*, la care se adaugă piese mai vechi din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie, Constanța (Fig. 2 și Fig. 3).

Contextul arheologic constituie un element deosebit de important pentru analiza materialului ceramic. Astfel, între piesele de uz casnic și cele cu destinație funerară se văd diferențe clare privind calitatea pastei, dimensiunile și forma vasului, motivele decorative. Acest criteriu, însă, are aplicabilitate restrânsă deoarece pentru materialul edit descrierile condițiilor descoperirii sunt de cele mai multe ori lacunare sau chiar lipsesc. Singurele loturi ceramice pentru care dispunem de contexte arheologice clare rămân, până în prezent, mormintele de la *Durankulak*, locuința L.I și gropile menajere de la *Cheia*.

Analiza pastei

Elementele legate de reconstituirea procesului tehnologic, respectiv *prepararea pastei, modelare, uscare, finisare, decorare, ardere*, sunt abordate în limitele unei analize macroscopice. Precizăm că singurele investigații microscopice pentru

ceramica Hamangia au fost realizate pe un lot de 12 fragmente ceramice provenind din așezarea de la Cheia.¹

Considerându-se criteriu de analiză calitatea pastei, în majoritatea studiilor de specialitate, indiferent de perioada pe care o privesc, apar trei categorii - fină, semifină și grosieră - definirea lor fiind, de cele mai multe ori, subiectivă, în raport cu indicatorii preferați de fiecare autor: degresanți, finisare (tipuri de angobe, netezire, lustruire), tehnici de decorare.

D. Berciu, folosind atât criteriul utilitar, cât și cel calitativ a grupat ceramica de la Ceamurlia de Jos în trei categorii: *de uz comun, intermediară și fină și foarte fină*. Pentru ceramica *de uz comun*, degresantul este reprezentat de pietricele și cioburi pisate, unele vase fiind acoperite cu „*un strat, destul de gros, de noroi, amestecat cu cioburi pisate, pietricele, nisip sau calcar sfărmat*”. Dacă ceramica *intermediară* apare definită ca o grupă de tranziție, precizându-se doar că, uneori, vasele sunt acoperite cu slip foarte subțire, *categoria fină și foarte fină* se distinge clar prin prezența în pastă, ca degresanți, a nisipului fin și a cioburilor pisate (BERCIU, 1966, p. 193-196). Totuși, același autor, atunci când a prezentat ceramica Hamangia în totalitatea sa, a delimitat doar două categorii: una „*primitivă...în pasta căreia se găsește un procent relativ mare de cioburi pisate, care aveau rolul de degresant cu scopul de a opri ca vasul să crape în cursul expunerii la soare și apoi la foc*”, și o alta „*fină și foarte fină*”, care se distinge prin „*pregătirea îngrijită a pastei, în al cărei amestec intră de data aceasta un procent chibzuit de nisip foarte fin*” (BERCIU, 1966, p. 63).

Pentru ceramica descoperită la Baia - „*Drumul vacilor*”, regăsim aceeași definire ambiguă a categoriilor de pastă (LĂZURCĂ, 1980, p.12-16). În cazul materialului ceramic de la Limanu (așezare și necropolă), D. Galbenu a luat în considerare gradul de densitate a degresantului, stabilind două grupe – *ceramică de uz comun și ceramică bună* (GALBENU, 1970, p. 84-85).

Vasele din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, provenind de la Mangalia și Limanu nu pot fi subscrise unei diviziuni, pasta din care sunt modelate, având în general aceleași caracteristici: nisip și pietricele mărunte ca degresant (VOLSCHI, IRIMIA, 1968).

O împărțire mai detaliată a categoriilor de pastă a fost realizată pentru lotul ceramic mult mai numeros de la Târgușor - „*Urs*”. Alături de compoziție și calitatea pastei, au fost alese noi criterii: modalitatea de finisare în raport cu tipul de angobă și tehnicile de decorare. Astfel, s-a ajuns la o împărțire în trei grupe mari, unele cu subdiviziuni:

- categoria vaselor de uz comun, împărțită în ceramică de uz comun acoperită cu barbotină și ceramică de uz comun acoperită cu slip lustruit;
- ceramică grosieră decorată cu benzi de triunghiuri excizate;
- ceramică fină (HAȘOTTI, 1997, p. 36-37).

Analizând materialul ceramic din gropile menajere C.1, C.2 și C.3 de la

¹ În articolul *Așezarea neolitică de la Cheia - studiu ceramologic*, publicat în numărul de față, sunt prezentate primele analize fizice, chimice și biologice realizate asupra unui lot de 16 fragmente ceramice aparținând culturilor Hamangia (12) și Boian (4) (CĂRPUȘ, CĂRPUȘ, 2006).

Cheia² am observat că degresantul nu poate fi considerat un criteriu de bază pentru o delimitare clară a categoriilor de pastă. Deseori, din aceeași pastă s-au confecționat atât vase miniaturale, tratate îngrijit (lustruite, decorate) cât și recipiente de mari dimensiuni, acoperite cu barbotină. În cazul ceramicii Hamangia, una din caracteristici o constituie tocmai folosirea aceluiași degresant, pietricele, pentru categorii de pastă diferite. Subliniem că, nu se poate stabili o relație directă între dimensiunea vasului și calitate, cele miniaturale fiind modelate și din pastă de calitate inferioară. Nici relația formă/calitatea pastei nu poate constitui un criteriu, deoarece aceleași forme (simple sau elaborate) au fost realizate din categorii de pastă diferite. De aceea, propunem o analiză punctuală a pastei vizând puritatea și omogenitatea acesteia, respectiv durata și intensitatea arderii. În funcție de criteriile menționate am stabilit trei categorii de pastă:

- categoria A: pastă omogenă, arsă complet;
- categoria B: pastă cu impurități, bine frământată, arsă incomplet;
- categoria C: pastă cu multe impurități, insuficient frământată și arsă (se exfoliază).

Chiar dacă lotul ceramic analizat, până în prezent, nu este numeros³, totuși, datele obținute ne oferă câteva indicii importante. Procentul foarte redus al ceramicii din categoria C trădează o grijă deosebită pentru prepararea pastei, degresantul, de cele mai multe ori pietricele, fiind bine amestecat în pastă (Anexele 1 și 2).

În privința tehnicilor de *modelare*, datele de care dispunem se rezumă cel mai adesea la observații de genul „vase lucrate cu mâna” sau „vasul era modelat din mai multe părți – fundul, jumătatea inferioară, jumătatea superioară și gâtul - după care era introdus într-o baie de lut.” (BERCIU, 1966, p. 64).

La o simplă analiză macroscopică a ceramicii pot fi identificate trei tehnici de modelare: la roată lentă, tehnica „sudării fâșiilor” și modelarea prin presiune. Prima, cea mai elaborată, presupune folosirea unui dispozitiv mobil, de tipul roții lente (*tournette*),⁴ realizându-se, astfel, vase elegante, simetrice, având cel mai adesea profilul superior în „S” cu pereții subțiri, acoperiți cu barbotină fină, puternic lustruită (pahare, străchini, fructiere și vase cu gât înalt).

În tehnica „fâșiilor sudate” au fost modelate vase ușor asimetrice, cu marginea dreaptă sau ușor evazată, angoba netezită/lustruită neglijent, înlocuită uneori, în exterior, cu barbotină. Tehnica rudimentară de modelare este trădată și de gradul ridicat de fragmentaritate, cele mai numeroase fracturi fiind pe liniile de „sudură” dintre două fâșii. De aceea, castroanele semisferice modelate în această tehnică s-au spart în mai multe fragmente ceramice decât paharele și

² A fost analizat un lot de 365 de fragmente ceramice provenind din gropile menajere: C.1 (D = 1, 50 m; H = 0,75m) – 63 fragmente ceramice, C.2 (D = 1, 72 m; H = 0,72 m) - 241 fragmente ceramice și C.3 (D = 0,85 m; H = 0,80 m) – 61 fragmente ceramice.

³ Materialul ceramic de la Cheia este în curs de prelucrare urmând a fi publicat într-un studiu viitor, împreună cu analizele fizico-chimice prelevate din eșantioane de argilă și fragmente ceramice.

⁴ Pentru perioada eneoliticului există suficiente dovezi directe și indirecte care demonstrează folosirea roții lente a olarului. Amintim, în acest sens, dispozitivele circulare descoperite în așezări Cucuteni (ELLIS, 1987, p. 179), striatiile regulate, paralele, vizibile mai ales pe suprafața interioară a unor vase, neacoperite cu angobă, amprente de împletituri vegetale imprimate pe fundul vaselor (VOINEA, 2005, p. 31).

străchinită simetrică, chiar dacă pereții celor din urmă sunt mai subțiri.

Cea de-a treia categorie a vaselor modelate neglijent, prin simpla presiune asupra botului de argilă, o întâlnim rar, mai ales exemplare din categoria vaselor miniaturale. Ampretele vegetale numeroase imprimate pe fundul vaselor, descoperite atât în așezări (Cheia, Târgușor – „Urs”, Ceamurlia de Jos, Baia – „Drumul Vacilor”) cât și în necropole (Durankulak), demonstrează folosirea aceleiași tehnici de modelare, indiferent de destinația recipientelor. Profunzimea lor sugerează folosirea unui suport de modelare, separat de botul de lut printr-o rogojină (Fig.1). Credem că simpla uscare a vaselor pe un astfel de „covoraș” împletit din fibre vegetale nu ar fi lăsat amprente atât de clare, mai ales că unele exemplare sunt de dimensiuni mici. Prin urmare, doar printr-o presiune puternică, exercitată în timpul modelării, ampretele puteau fi atât de profunde. Această tehnică de modelare pare să fi cunoscut o largă răspândire în sud-estul Europei, numeroase amprente de împletituri fiind semnalate și în alte culturi neololitice din acest spațiu (TREUIL, 1983, p.192 – 194).

O caracteristică a ceramicii Hamangia III o constituie *angoba* de bună calitate, cel mai adesea de nuanțe închise (cenușie/neagră), obținută dintr-o argilă foarte bine cernută (spălată?). Culoarea neagră, cu nuanțe albastrui – metalizate, întâlnită doar pe suprafața exterioară puternic lustruită a unor vase elegante (suprafața interioară cărămizie), amintește de așa-numitul tip de angobă cu *pseudofirnis* din perioadele ulterioare Hamangia IV și Varna I-III în compoziția căruia intra pirolusita (TODOROVA, 1971, p. 68). Pentru lotul ceramic de la Cheia, raportul numeric între ceramica cu angobă lustruită și ceramica fără angobă este net în favoarea primei categorii, chiar și în cazul vaselor acoperite cu barbotină, suprafața interioară și marginea exterioară fiind bine lustruite.

În privința *arderii* se impun câteva precizări: spre deosebire de materialul ceramic descoperit în așezările culturilor contemporane (Boian, Precucuteni, Marica), cel mai adesea ars secundar în interiorul locuințelor incendiate, ceramica Hamangia provine din complexe neincendiate (gropi, morminte, bordeie), fapt ce ne facilitează identificarea mediului de ardere. Predomină nuanțele închise de brun, cenușiu, negru intens ceea ce sugerează preponderența mediului reducător. O categorie aparte formează vasele de gătit, arse secundar – cel mai adesea de formă semisferică, cu suprafața exterioară cu pete de culoare cărămizie/bej/cenușie, acoperită cu barbotină sau decorată neglijent cu incizii și suprafața interioară brună/cenușie, lustruită. Vasele negre în interior și cărămizii în exterior au fost arse cu gura în jos, la temperaturi destul de ridicate.

Pentru modalitatea de ardere dispunem doar de o informație lacunară: „în cuprinsul așezării de la Techirghiol a fost descoperit și un cuptor simplu de olărie.” (COMȘA, GALBENU, ARICESCU, 1962, p. 170). În general, culoarea ceramicii Hamangia trădează o ardere uniformă, realizată într-un spațiu larg, special amenajat. De aceea, credem că lipsa descoperirilor de acest gen reflectă mai degrabă carențele de cercetare decât practicarea unei arderi rudimentare

(în gropi acoperite)⁵.

Tipologia formelor

Realizarea unor statistici privind raportul între calitatea pastei, frecvența/asocierea unor tipuri de forme nu este viabilă în condițiile în care ceramica Hamangia a fost publicată selectiv, iar cea inedită, analizată de noi, este în cea mai mare parte fragmentară, putând fi identificate doar câteva tipuri de bază. Totuși, conservatorismul comunităților Hamangia face ca acest demers să fie mai puțin dificil în comparație cu tipologia altor culturi eneolitice (Boian-Gumelnița, Precucuteni-Cucuteni)⁶, tipurile de bază regăsindu-se în majoritatea siturilor analizate. Ca și în cazul decorului sau al plasticii, repertoriul de forme se înscrie în *stilul* Hamangia: aceeași preferință pentru forme mici, respectarea acelorași tipuri de forme de la categoria vaselor miniaturale și până la cea a vaselor de provizii, același principiu al simetriei, aceeași armonie a proporțiilor (raportul echilibrat între părțile vasului), aceeași preferință pentru forme ample, înalte (simple sau cu picior) și evazate.

Formele *deschise* cele mai frecvente sunt vasele *tronconice* cu marginea larg evazată: străchini și castroane (Fig. 4), platouri/„ligheane” (Fig. 5), fructiere cu picior înalt (Fig. 6). Predomină formele cu marginea larg arcuită spre exterior și profil elegant în „S”. Mult mai rar apar străchini cu marginea dreaptă sau castroane simple, cu marginea înclinată spre interior. O categorie aparte o formează castroanele descoperite în context funerar (Durankulak, Mangalia) - de dimensiuni mici, decorate pe pansă cu motive unghiulare imprimate și incrustate cu pastă albă.

Categoria vaselor *închise* este mult mai numeroasă și mai variată tipologic: de la forme miniaturale și mici precum pahare (Fig. 9), vase bitronconice (Fig. 8) și vase cu gât/„sitcluțe” (Fig. 10), la castroane adânci și boluri (Fig. 7), vase de provizii, simple sau cu gât (Fig. 11). O categorie aparte o formează așa-numitele *phithoi*, vase cu gât înalt și capac „căciulă”, uneori prosopomorf (Fig. 12), decorate tectonic cu motive unghiulare („S” simplu/înlănțuit) sau curbilinii, majoritatea descoperite în necropola de la Durankulak (TODOROVA, 2002). Atât forma cât și decorul acestor vase trădează clare influențe Sava, „moda” sudică reușind să contamineze, începând cu faza Hamangia III și comunitățile din regiunea Varna – Durankulak (TODOROVA, 1979, p. 39-40).

Același conservatorism îl regăsim și în privința capacelor – omniprezent, capacul „căciulă” pare să fi fost destinat vaselor cu gât înalt, diametrul maxim nedepășind 20 cm. Foarte rar apar și capace conice simple sau cu buton (Cheia).

⁵ Aceeași problemă de interpretare a fost semnalată, de altfel, și pentru ceramica din alte perioade istorice. Culoarea miezului nu constituie un indiciu obligatoriu privind mediul de ardere: nuanțele închise se obțin chiar și în cazul unei arderi în cuptor, la temperaturi înalte, atunci când pereții vasului sunt groși, iar timpul de ardere scurt. Prin urmare, culoarea miezului depinde nu doar de temperatură, ci și de durata de ardere. (TEODOR, 2001, p. 53).

⁶ Cel mai relevant exemplu îl constituie ceramica gumelnițeană pentru care am identificat 50 de forme de bază, fiecare la rândul ei cu alte subvariante. (VOINEA, 2005, Tab.1).

În lipsa unor analize chimice complexe, *funcționalitatea* recipientelor poate fi doar intuită după contextul arheologic al descoperirii, după finisare, ardere, dimensiuni și mai ales după formă. Astfel, recipientele folosite *pentru servit* – străchini, castroane, pahare – sunt cele mai numeroase, mai variate tipologic, atât în așezări cât și în necropole; au suprafața tratată îngrijit, acoperită cu angobă lustruită puternic. Nu întâmplător, pentru aceste categorii întâlnim și cele mai multe subvariante – fragile, manipulate cel mai des, ele au cunoscut o evoluție stilistică mult mai rapidă comparativ cu vasele de depozitare⁷.

Tot din categoria vaselor de servit fac parte și vasele cu gât de dimensiuni mici, descoperite în majoritatea cazurilor în contexte funerare (Durankulak, Limanu, Cernavodă)⁸. Forme elegante, unele decorate tectonic cu pliseuri, dispuse concentric în jurul celor patru proeminențe de pe linia diametrului maxim, apar mai ales în morminte de bărbați (25), în timp ce, în mormintele de femei predomină vasele cu gât înalt și capac (23). (TODOROVA, 2002, Abb.110, p. 97). Această diferențiere a formelor ceramice pe sexe se va accentua în perioadele următoare (Hamangia IV și Varna I – III): formele înalte (măsuțe-suporturi, fructiere cu picior înalt) sau cele *închise* de genul vaselor etajate în „patru colțuri” pentru mormintele de bărbați, formele *deschise* - străchini, castroane și platouri - în mormintele de femei. Totuși, nu se poate stabili o regulă precisă, diferențele de inventar funerar fiind mult mai complexe în funcție de vârsta, ocupația defunctului⁹.

A doua categorie o reprezintă *vasele de gătit* de dimensiuni mijlocii descoperite *numai* în așezări (Târgușor – „Urs”, Cheia, Baia – „Drumul vacilor): arse secundar, de formă simplă semisferică sau cu gât scurt, cu suprafața exterioară acoperită cu barbotină/incizii și cea interioară lustruită. Având o destinație precisă, recipientele din această categorie nu au fost decorate îngrijit, iar forma lor s-a menținut mult timp neschimbată, fiind cea mai eficientă pentru repartizarea uniformă și rapidă a căldurii în jurul vasului (TEODOR, 2001, Pl.10/8).

Vasele pentru depozitare – platourile, fructierele, chiupurile – sunt mai rare, acoperite cu angobă fină și decorate îngrijit. Se disting puține variante, ceea ce

⁷ Alain Gallay, analizând comportamentul casnic al unor triburi africane, a ajuns la concluzia că ceramica folosită pentru depozitare era modelată mai rar, fiind refolosită chiar și în cazul deteriorării (ca suport pentru hrana ovi-caprinelor), în timp ce vasele de servit, mult mai fragile, manipulate zilnic, aveau o „viață” scurtă, reprezentând tipologic forma cea mai frecventă și cu cele mai multe subvariante. Nu întâmplător decorul era preferat pentru aceste forme, simbolurile grafice, codificând adevărate mesaje religioase, erau transmise cel mai des și mai variat pe ceramica uzitată (GALLAY, 1986, p. 133).

Posibil ca în interiorul unei comunități, decorarea vaselor uzuale să fi constituit pentru femei „o formă de discurs silențios în strategia lor privind bărbații mai în vârstă.” (PARAYRE, 1986, p. 49).

⁸ În necropola de la Durankulak, categoria vaselor cu gât de dimensiuni mici („sticlufe”) este bine reprezentată în mormintele din fazele Hamangia I-III, ulterior, aproape dispărând (2 ex. Hamangia IV, și 2 ex. Varna I-III) (TODOROVA, 2002, Abb. 91, p. 89).

⁹ Prestigiul de care s-a bucurat defunctul nu se traduce obligatoriu prin cantitatea de ceramică descoperită în mormânt, deoarece vasele de lut, în nici o perioadă istorică, nu au reprezentat un indiciu de bogăție. (GALLAY, 1986, p. 119).

sugerează că aceste forme erau modelate mai rar deoarece nefiind manipulate des, riscul de a se sparge era mult mai mic în comparație cu vasele de servit.

Pentru *transportul și păstrarea lichidelor* formele cele mai potrivite par a fi vasele cu gât înalt și capac „căciulă” (*pithoi*). Ce simboliza personajul (Durankulak 2002, Teil II, tab. 138:11 / Fig. 12), reprezentat pe capacul „căciulă” din mormântul de femeie M 827 de la Durankulak? Fără a îndrăzni să formulăm ipoteze fanteziste, credem ca aceste reprezentări sunt strâns legate de conținutul recipientelor în discuție, considerat probabil un element vital (apă, lapte?). Nu întâmplător, vasele în discuție constituie cea mai numeroasă categorie de vase din mormintele Hamangia I - III de la Durankulak (TODOROVA 2002, Abb.110, p. 97).

Decorul. Tehnici de decorare, motive

Decorul Hamangia impresionează prin minuțiozitatea execuției: șiruri egale de puncte, liniuțe oblice sau mici triunghiuri ascuțite, dispuse într-o simetrie perfectă sau/și pliseuri foarte fine, perfect paralele, acoperă suprafața exterioară a vaselor (Fig.13). Regăsim același stil sobru, dar perfect echilibrat, decorul fiind întotdeauna organizat după forma vasului. Șirurile verticale de puncte amplifică imaginea zveltă a paharelor, a picioarelor de fructiere sau arcuirea amplă a străchinilor. În cazul vaselor bitronconice, șirul orizontal de puncte sau liniuțe oblice delimitează simplu două planuri simetrice, fără alte elemente decorative. Pentru formele cele mai elegante (fructiere, capace „căciulă”) suprafețele circulare sunt decorate radial, exuberant, în mai multe registre. Nu lipsesc nici reprezentările antropomorfe, incizate sau/și în relief, ca în cazul capacelor prosopomorfe. Regăsim aceleași stil schematic, cu detalii, însă, suficient de sugestive – incizii care marchează ochii, nasul, barba (?), elementele de coafură. Lor li se adaugă o siluetă umană incizată pe un fragment ceramic descoperit la Cheia.

Sub influența „modei” sudice (Sava și Boian/Marica), spre sfârșitul fazei Hamangia III se dezvoltă decorul incizat sub forma unor incizii adânci, paralele, dispuse în interiorul unor motive unghiulare (VOINEA, NEAGU 2006). Nu întâmplător această tehnică de decorare o întâlnim mai ales pe forme de tradiție Sava (vase cu capace de tip „căciulă”) și Boian (castroane cu marginea dreaptă).

Concluzii

Faza Hamangia III, cunoscută atât prin descoperiri funerare (Cernavodă, Durankulak, Limanu, Mangalia) cât și prin cercetarea sistematică a unor așezări cu un singur nivel de locuire (Ceamurlia de Jos, Baia, Cheia, Târgușor „Urs”) poate fi considerată faza „clasică” a acestei culturi, pentru celelalte faze descoperirile fiind punctuale, greu încadrabile cronologic. Chiar dacă pentru materialul ceramic publicat singurele contexte arheologice clare rămân mormintele de la Durankulak, totuși, analiza directă a ceramicii de la Cheia ne-a permis să formulăm unele concluzii preliminare, urmând ca o analiză minuțioasă, interdisciplinară a acestor descoperiri să ne permită, în viitor, observații complexe și precise privind procesul tehnologic (probe experimentale de ardere ce vor fi realizate pe eșantioane de argilă prelevate din așezare), funcționalitatea pieselor (analiza fizico-chimică a pastei), datarea absolută a complexelor arheologice pentru realizarea unei tipologii operabile cronologic.

Indiferent de specificul fiecărei microregiuni sau de destinația recipientelor (de uz comun sau funerare), regăsim aceleași modalități de preparare și modelare - pasta în general de bună calitate, având ca degresant pietricele, arsă în mediu reducător și acoperită cu o angobă fină, lustruită. Ampretele de împletituri vegetale și simetria formelor trădează folosirea unui dispozitiv de modelare (roată lentă).

Respectarea acelorași etape tehnologice, după cum o demonstrează compoziția pastei, tipologia formelor și elementele decorative, se explică printr-un mod de instruire rigid al micilor „olari”, exercițiile lor stângace fiind ușor de recunoscut pe vasele miniaturale. Studiile etnoarheologice au permis, de altfel, surprinderea unor situații similare – tinerele fete erau instruite în tainele olăritului prin imitare, nelăsându-li-se libertatea de a descoperi/crea forme noi. Instruirea într-un cadru ludic, creativ ar fi fost sigur trădată de reprezentări antropomorfe/zoomorfe stângace, de genul celor gumelnițene sau cucuteniene de mai târziu.

Vasele din necropole copiază formele de uz comun, singurele reprezentări deosebite fiind cele antropomorfe. Atât în necropole cât și în așezări, formele cele mai numeroase și mai variate tipologic sunt vasele de uz comun folosite pentru servit – străchini, castroane și pahare.

Preponderența formelor înalte (atât pentru consum cât și pentru depozitare) se poate lega de o dietă bogată în produse lichide; de altfel, analizele arheozoologice ne sugerează, prin procentul ridicat de bovine și ovicaprine, un consum ridicat de lapte (BĂLĂȘESCU, RADU, 2002-2003, p. 27; BĂLĂȘESCU, RADU, MOISE, 2005).

Spre deosebire de alte culturi contemporane sau ulterioare din aceeași regiune (de ex. Gumelnița), comunitățile Hamangia III au produs vase de dimensiuni mici, uneori chiar surprinzător de mici (!), folosite pentru consumul curent, cele de provizii fiind destul de puține și cu o capacitate de stocare mică (înălțimea lor nu depășește 60/70 cm). Durata relativ mică de locuire a unei așezări (majoritatea cu un singur nivel de locuire), caracterul risipit al locuințelor precum și procentul ridicat de bovine și ovi-caprine completează tabloul unei economii preponderent pastorale, cantitatea redusă de cereale fiind sugerată și de raritatea vaselor de depozitare.

În lipsa unor repere cronologice sigure¹⁰, nu ne hazardăm să delimităm materialul ceramic Hamangia III în subfaze, diferențele putând fi determinate și de tradițiile locale diferite de la o microregiune la alta. Numai datarea absolută a complexelor arheologice analizate ne va permite, în viitor, o delimitare cronologică mai fină, periodizarea culturii Hamangia ridicând, în continuare, multe semne de întrebare.

¹⁰ Numărul redus al datelor absolute de care dispunem, până în prezent, pentru eneoliticul timpuriu din Dobrogea, nu ne permite stabilirea unor raporturi cronologice precise (VOINEA, NEAGU, 2006, Anexa 4). Din cele șase date absolute publicate pentru cultura Hamangia (BOJADŽIEV, 1995), doar una provine dintr-un context Hamangia III sigur: 5830±70 B.P. (Grn-1986), probă luată din așezarea eponimă (BERCIU, 1966, p. 114).

BIBLIOGRAFIE

BĂLĂȘESCU, RADU, 2002 – 2003, A. Bălășescu, V. Radu, *Studiul arheozoologic preliminar al materialului faunistic de la Cheia (jud. Constanța)*. Campania 2001, Pontica 35-36 (2002-2003), p. 24 - 32.

BĂLĂȘESCU, RADU, MOISE, 2005, A. Bălășescu, V. Radu, D. Moise, *Omul și mediul animal între milenii VII – IV a.Chr. la Dunărea de Jos, Târgoviște*, 2005.

BERCIU, 1966, D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966.

BERCIU, MORINTZ, 1957, D. Berciu, S. Morintz, *Șantierul arheologic Cernavodă (reg. Constanța, r. Medgidia)*, MCA 3 (1957), p. 83 – 92.

BERCIU, MORINTZ, 1959, D. Berciu, S. Morintz, *Săpăturile de la Cernavodă*, MCA 5 (1959), p. 99 – 114.

BOJADŽIEV, 1995, J. Bojadžiev, *Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria*, vol. *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology 22 (1995), p. 149 – 192.

CÂRPUȘ, CÂRPUȘ, 2006, Cornelia Cârpuș și Leonid Cârpuș, *Așezarea neolitică de la Cheia – studiu ceramologic*, Pontica 39 (2006), p. 35-63.

COMȘA, GALBENU, ARICESCU, 1962, E. Comșa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Săpături arheologice la Techirghiol*, MCA 8 (1962), p. 165-171

DURANKULAK, 2002, *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder von Durankulak* (coord. H. Todorova), Teil 1 – Textteil, Teil 2 – Katalogteil, Sofia, 2002.

ELLIS, 1987, L. Ellis, *Population Growth, Food Storage and Ceramic Manufacturing Centers in Pre-Bronze Age Europe*, vol. *La civilisation Cucuteni dans le context européen*, Iași, 1987, p. 175-191.

GALBENU, 1970, D. Galbenu, *Așezarea și cimitirul de la Limanu*, MCA 9 (1970), p. 77 – 86.

GALLAY, 1986, A. Gallay, *Protohistoire et ethnologie Ouest-Africaine: (non)pertinence du codage céramique*, vol. *À propos des interprétations archéologiques de la poterie: questions ouvertes*, Editions Recherche sur les Civilisations, « Mémoire » n° 64, Paris, 1986, p. 107 – 165.

HAȘOTTI, 1986, P. Hașotti, *Cercetările arheologice din așezarea culturii Hamangia de la Târgușor-punctul „Urs”*, MCA 16 (1986), p. 26-33

HAȘOTTI, 1997, P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Bibliotheca Tomitana I, Constanța, 1997.

LĂZURCĂ, 1980, E. Lăzurcă, *Raport asupra noilor cercetări arheologice de la Baia (Hamangia)*, jud. Tulcea, Peuce 8 (1980), p. 7 – 36.

MICU, MICU, 1998, C. și S. Micu, *Ceramica culturii Hamangia din așezarea de la Isaccea – Suhat*, Pontica 31 (1998), p. 25 – 35.

PARAYRE, 1986, D. Parayre, *Des hurrtes et des pots: questions ouvertes à propos de la céramique du Habur et de la céramique bichrome*, vol. *À propos des interprétations archéologiques de la poterie: questions ouvertes*, Editions Recherche sur les Civilisations, « Mémoire » n° 64, Paris, 1986, p. 47 - 76

SLAVCHEV, 2004, Vl. Slavchev, *The Features of Cultural Development of Modern*

Southern Dobrudja During the First Half of the 5000 BC (According to the Pottery of the Tell Golemiya Ostrov Near the Village Durankulak), vol. *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 25 – 34.

TEODOR, 2001, E. S. Teodor, *Ceramica uzuală din Muntenia de la sfârșitul veacului al V-lea până la mijlocul veacului VII* (2001), <http://www.mnir.ro/publicat/TTW>

TODOROVA, 1971, X. Тодорова, Псевдофирнисова керамика от енеолитното наколно селище при с. Езерово, Варненски окръг, *Arheologija* 2 (1971), p. 66 – 75.

TODOROVA, 1979, X. Тодорова, *Энеолит Болгарии*, София, 1979.

TODOROVA, 2002, H. Todorova, *Die Sepulkralkeramik aus den Gräbern von Durankulak*, vol. *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder von Durankulak* (coord. H. Todorova), Teil 1 – Textteil, Teil 2 – Katalogteil, Sofia, 2002, p. 81 – 116.

TREUIL, 1983, R. Treuil, *Le Néolithique et le Bronze Ancien Égéens*, Paris, 1983.

VOLSCHI, IRIMIA, 1968, W. Volschi, M. Irimia, *Descoperiri arheologice la Mangalia și Limanu aparținând culturii Hamangia*, Pontice I (1968), p. 45 – 87.

VOINEA, 2005, V. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița – Karanovo VI. Fazele A1 și A2*, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Ex Ponto, 2005.

VOINEA, DOBRINESCU, 2002 – 2003, V. Voinea, C. Dobrinescu, *Așezarea Hamangia III de la Cheia. Campania 2001 – 2002 (Raport preliminar)*, Pontica 35 - 36 (2002 – 2003), p. 9 – 23.

VOINEA, NEAGU, 2006, V. Voinea, G. Neagu, *Începutul eneoliticului în Dobrogea: între prejudecăți și certitudini*, Studii de Preistorie 4 (2006) (sub tipar).

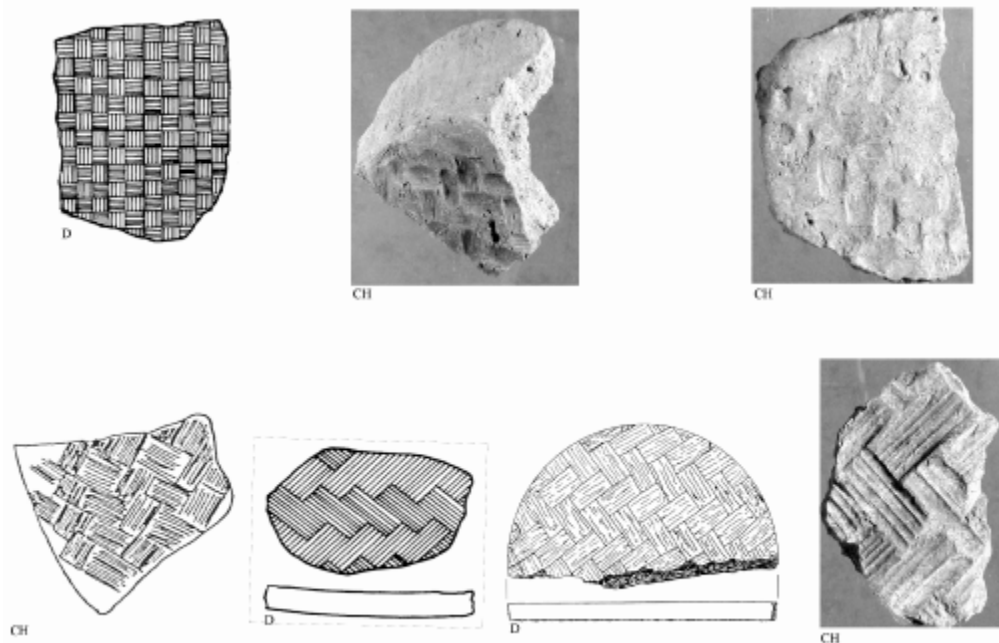

Fig. 1

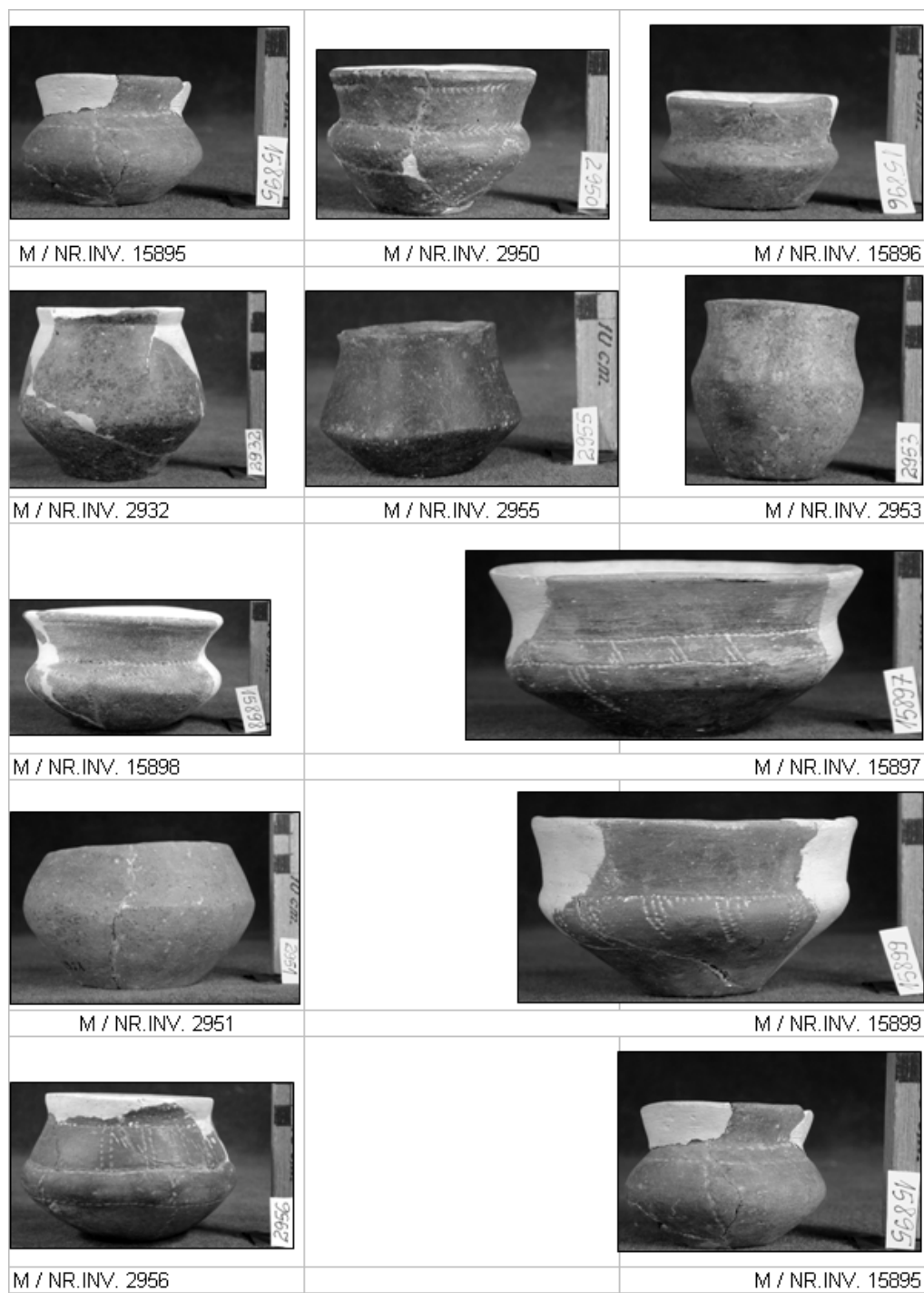

Fig. 2

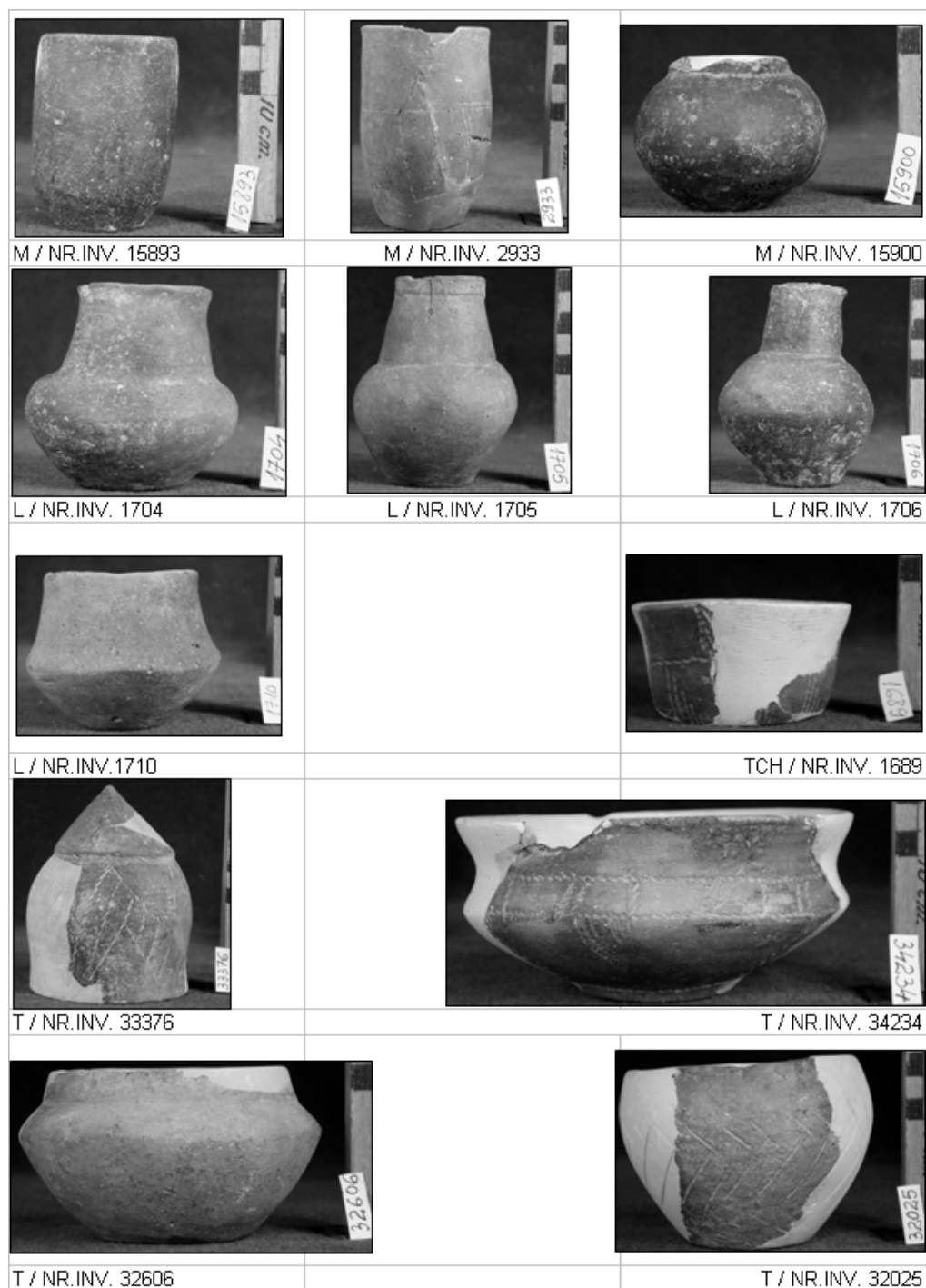

Fig. 3

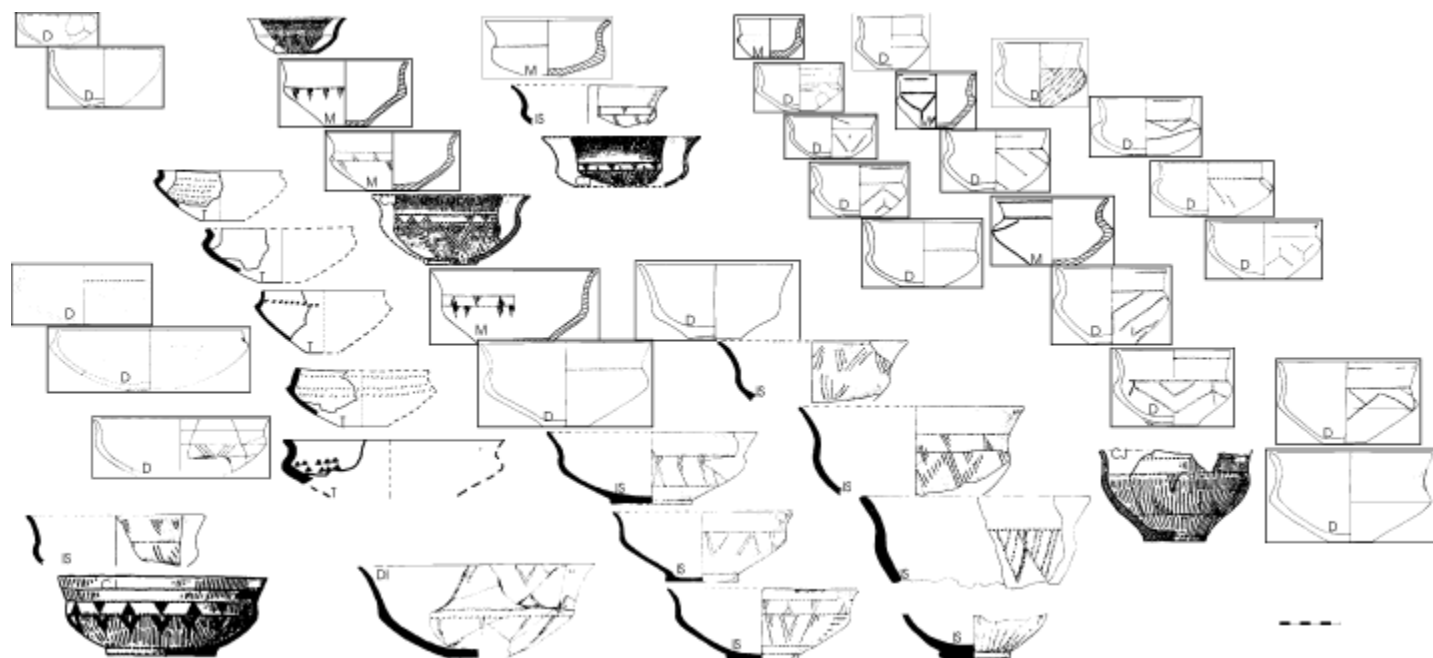

Fig. 4

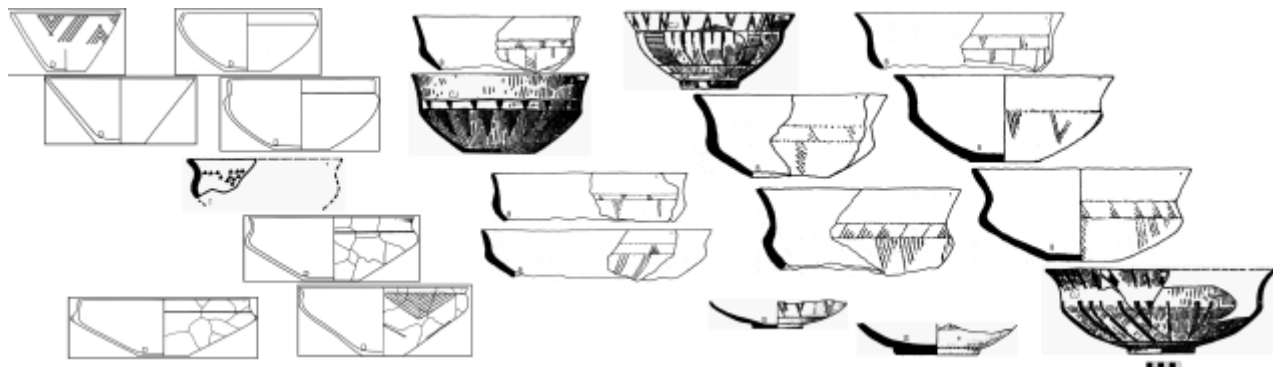

Fig. 5

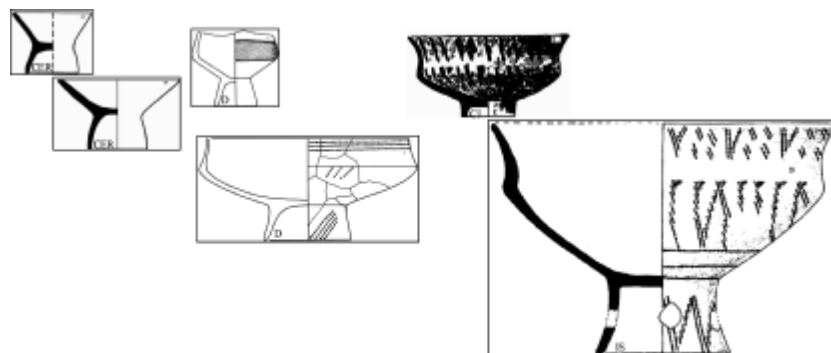

Fig. 6

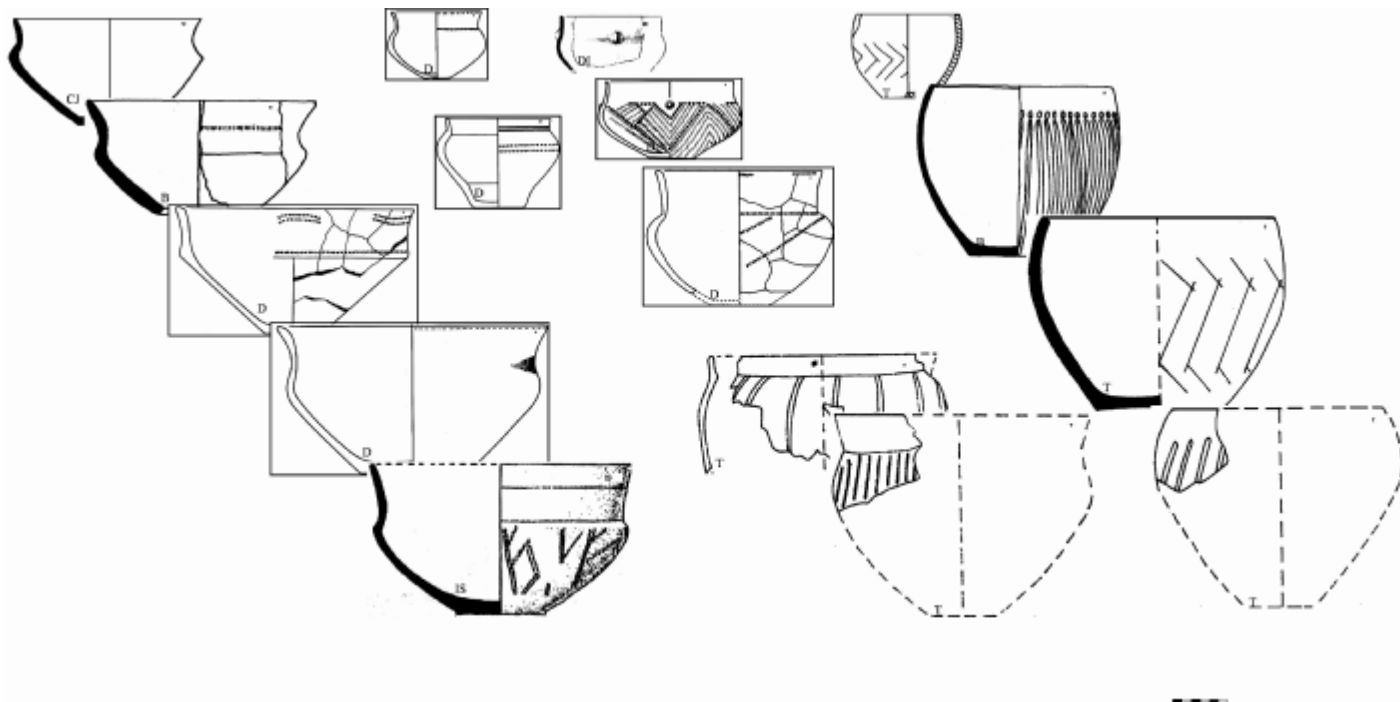

Fig. 7

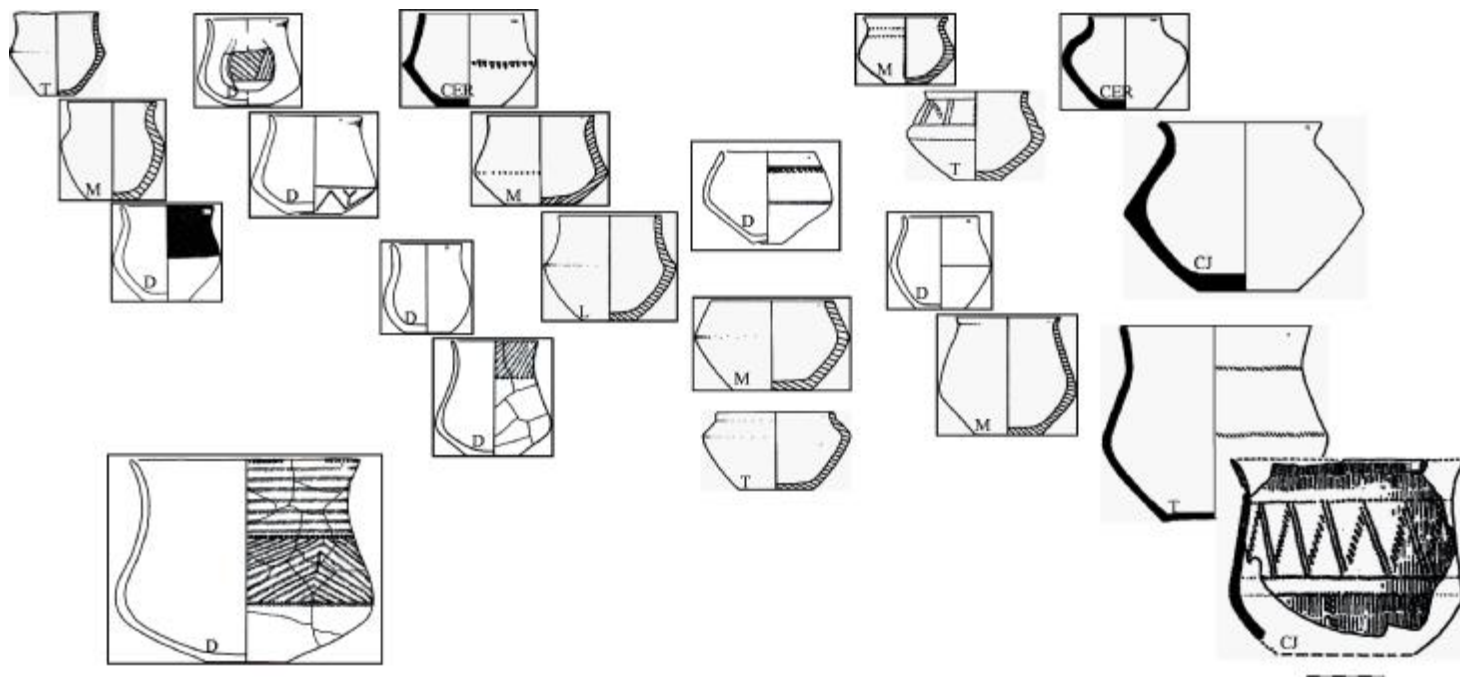

Fig. 8

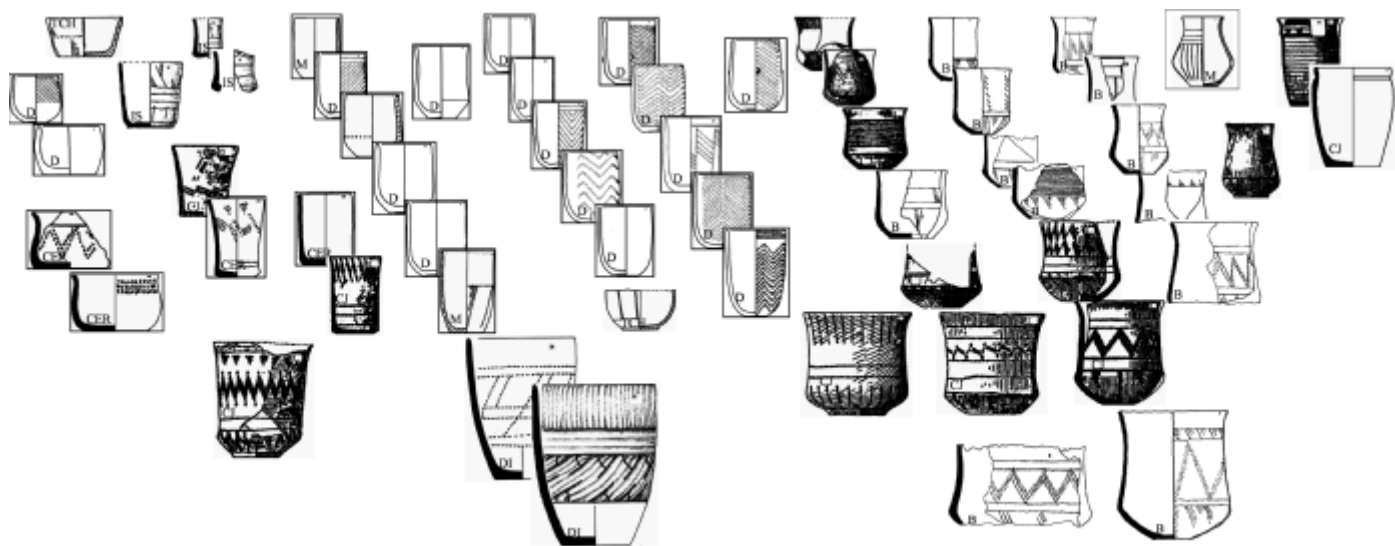

Fig. 9

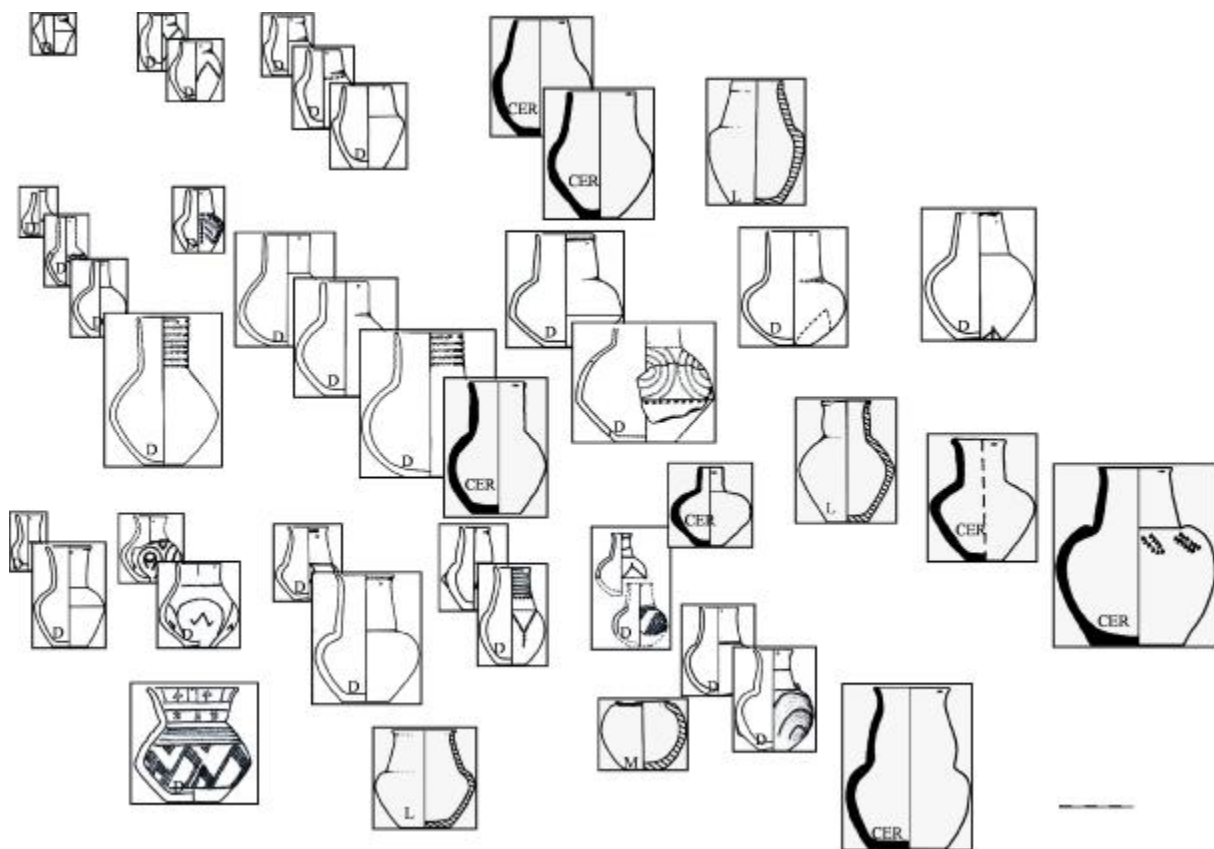

Fig. 10

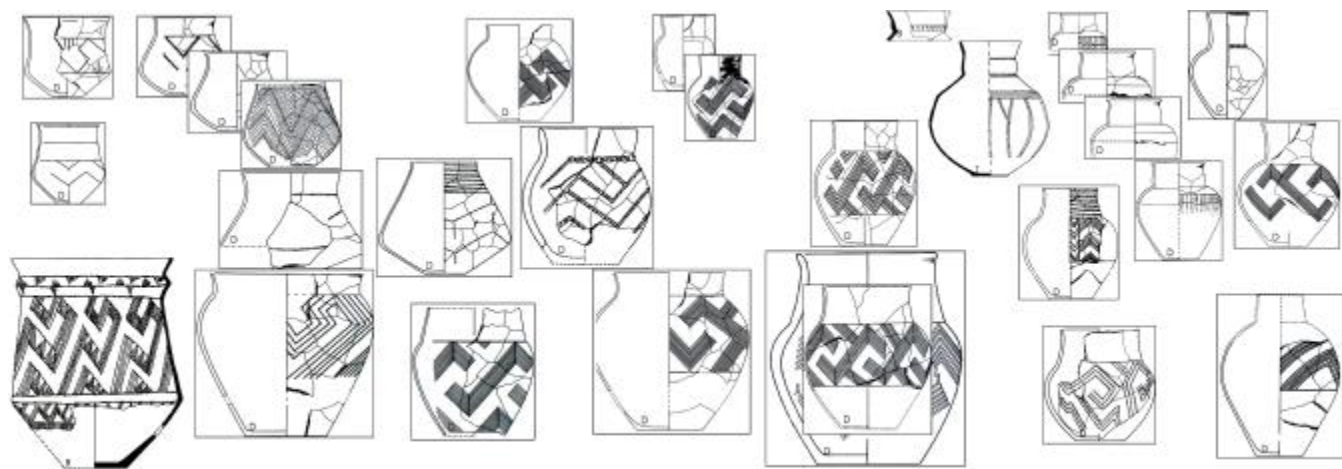

Fig. 11

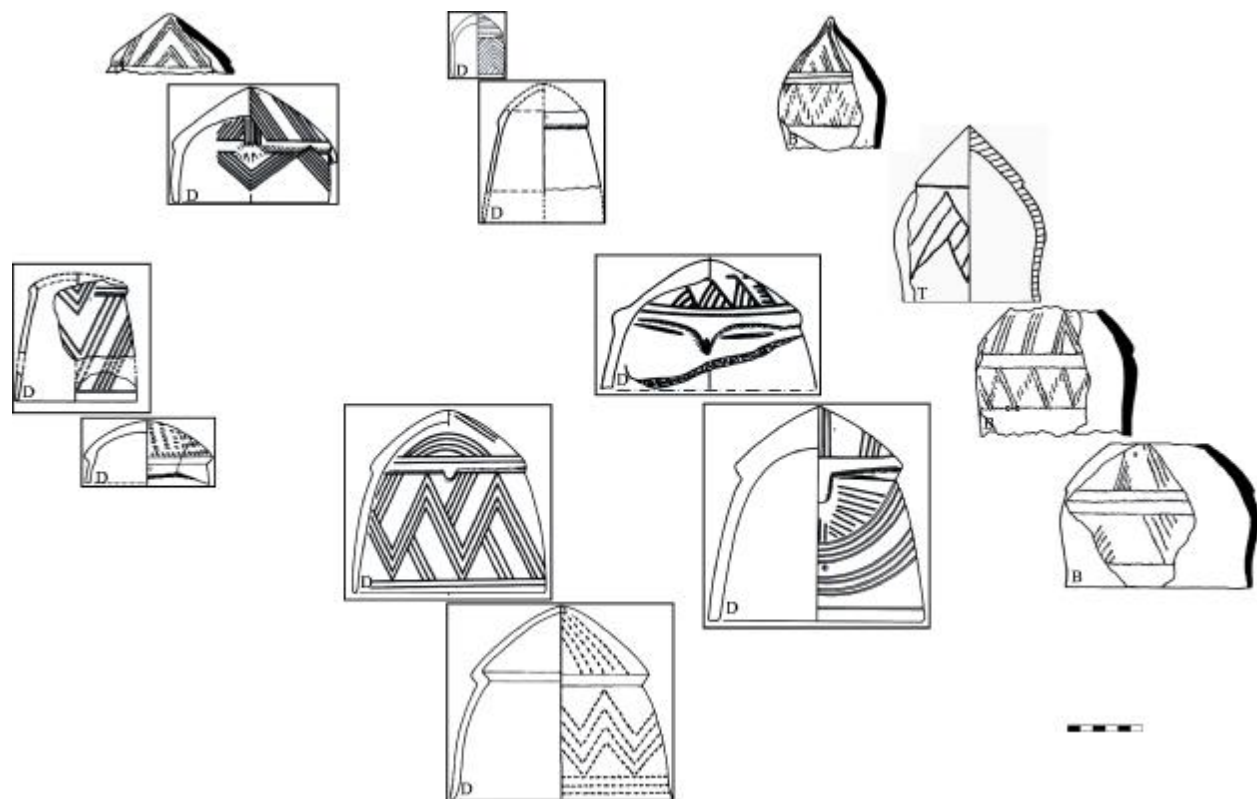
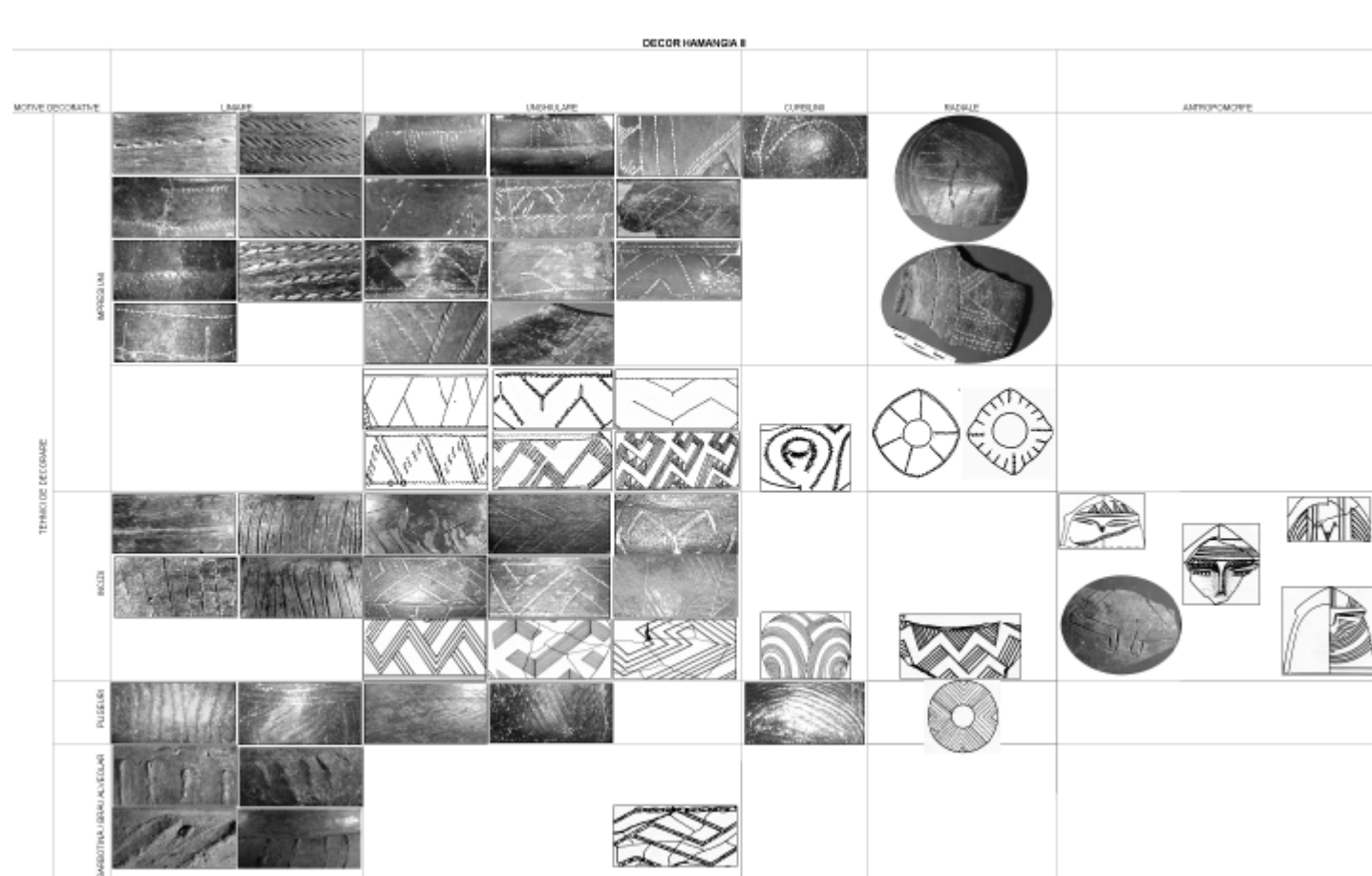
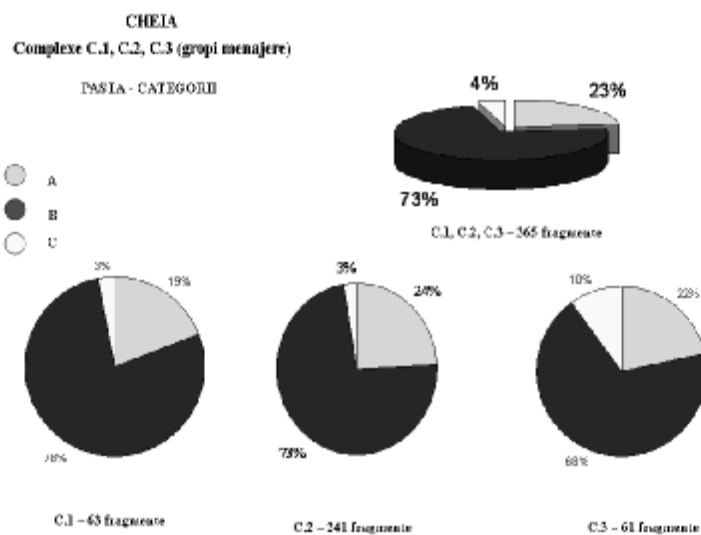
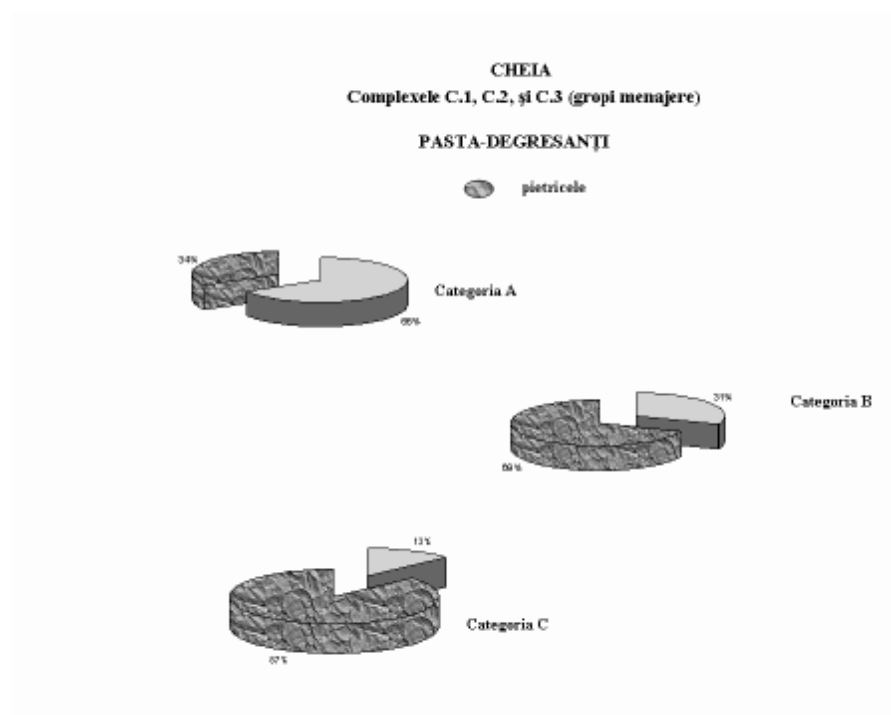

Fig. 12

Anexa 1

Anexa 2

LEGENDA ILUSTRAȚIILOR

- B – Baia - „Drumul Vacilor”
CJ – Ceamurlia de Jos
T – Târgușor – „Urs”
CER – Cernavodă necropola
CH – Cheia
TCH – Techirghiol
D – Durankulak necropola
DI – Durankulak Insula
IS – Isaccea
L – Limanu
M – Mangalia
 - Descoperiri funerare

THE HAMANGIA III CERAMICS

Abstract

The analysis of the ceramic material, regardless of the period to which it belongs, must target a few basic criteria: the archaeological context of the discovery, the quality of the paste, determined by the purity of the clay, degreaser, homogeneity, finishing and the degree of baking, the typology of the forms, established depending on the dimensions, the morphological aspect and, to the extent to which one can conclude, the function of the containers, the varied decoration, in relation with the depiction techniques and the method of organizing the motifs.

The Hamangia III phase, known both from funerary discoveries (Cernavodă, Durankulak, Limanu, Mangalia), and through the systematic investigation of some settlements with one sole habitation level (Ceamurlia de Jos, Baia, Cheia, Târgușor „Urs”), can be considered the classical phase of this culture, and for the other phases the discoveries are hard to pinpoint from a chronological point of view. Even if, for the published ceramic material, the only clear archaeological contexts are still the graves from Durankulak, nevertheless, the direct analysis of the ceramics from Cheia has allowed us to formulate some preliminary conclusions, and all that remains is that a minute, interdisciplinary analysis of these discoveries permits us in the future to make complex and accurate observations concerning the technological process (experimental baking tests that will be done on clay samples taken from the settlement), the function of the objects (the physical – chemical analysis of the paste), the absolute dating of the archaeological complexes for the drawing up of a chronologically operable typology.

For the preparation of the paste, the Hamangia communities have observed, in general, the same technique: regardless of the dimension of the vessel or the thickness of the wall, the paste has been well-kneaded, mixed with a fairly high-granulation degreaser – pebbles, more rarely with chamotte. The vessels modelled

from the category A paste stand out through their homogeneity, hardness, and their uniform firing. In the case of the category B paste, the incomplete firing makes the core remain black/greyish, also causing the engobe to be clearly separated from the core, sometimes even slightly detaching itself from it. The vessels made of category C paste are very rare, vessels which easily exfoliate, are incompletely fired and have vegetal impressions in the wall's core. In conclusion, the paste was well-kneaded, most of the times mixed with pebbles and used for all the categories of vessels.

At a simple macroscopic analysis of the ceramics, one can identify three shaping techniques: the first supposes the use of a mobile device (slow wheel/"tournette"), and the vessels are elegant in terms of aspect, symmetrical, with thin walls, having most of the times the upper profile in the form of an "S" (glasses, dishes, fruit bowls and vessels with high necks), covered with a fine, shiny engobe. In the technique of the "fused strips", the vessels were modelled slightly asymmetrically, with a straight or fairly widened, with the engobe negligently evened and polished, sometimes replaced on the outside with barbotine. The third category of the negligently modelled vessels, by the sheer pressure on the lump of clay, is rarely found, especially in the case of the miniature vessels. The numerous vegetal impressions, imprinted both on the vessels from the settlements and on the ones from the necropoleis, demonstrate the use of the same shaping technique, regardless of the role of the containers. The depth of the impressions suggests the use of a shaping device, separated from the lump of clay by a mat. The mere drying of the vessels on a little knitted rug would not have exerted such a great pressure so as to be preserved deeply on the vessel's bottom, especially when some of the items are small in size.

A characteristic of the Hamangia III ceramics consists in the shiny black/greyish engobe, made of a very fine clay substance, which suggests the sifting/washing of the clayey sediment.

A few clarifications are in order concerning the baking: unlike the ceramic material discovered in the settlements of the contemporary cultures (Boian, Precucuteni, Marica), most of the times fired secondarily inside the burned dwellings, the Hamangia ceramics originates from non-burned complexes (pits, graves, huts), a fact which facilitates the identification of the firing environment. The dark hues of brown, grey, and intense black predominate, which suggests the prevalence of the reducing environment. A distinct category is made up of the cooking vessels, baked secondarily – most of the times having a semi-spherical form, with the outer surface displaying crimson/beige/grey stains, covered with barbotine or negligently decorated with incisions and the inner surface grey/brown and polished. The vessels that are black on the inside and crimson on the outside have been baked with the mouth down, at fairly high temperatures.

As in the case of the decoration and the plastic art, the repertoire of shapes fits into the "Hamangia style" owing to the following features: the prevalence of small dimensions, the observing of a canon – as the same forms were found both in the category of the miniature vessels, and in the one of the supply vessels, the harmony of proportions, the predilection towards ample – tall shapes (simple or with one leg), and widened. The most frequent open forms are the frustum vessels, with a greatly widened edge: dishes, bowls, one-legged fruit bowls,

platters. The category of the closed vessels is much more numerous and typologically varied: from miniature and small forms like glasses, bi-frustum bowls and vessels with a neck, to tall basins, semi-spherical vessels, bi-frustum supply vessels, or with a tall neck. A category apart is made up of the so-called phithoi – vessels with a tall neck and a cap-lid, originating from Sava, derived from anthropomorphic vessels.

The Hamangia decoration impresses by the minuteness of the finishing: very fine creases, perfectly parallel, or equal rows of dots, little oblique lines or small pointy triangles, positioned in a perfect symmetry, cover the outer surface of the vessels. We find the same sober but perfectly balanced style, as the decoration is always organized according to the shape of the vessel. The vertical rows of dots amplify the supple image of the glasses, of the fruit bowl legs, or the ample arching of the dishes. In the case of the bi-frustum vessels, the horizontal row of dots or little oblique lines simply delimits two symmetrical planes, without any other decorative elements. For the most elegant of shapes (fruit bowls, “cap”-lids), the circular surfaces are decorated radially, exuberantly, in several sections. The incised and relief anthropomorphic representations are also present, as in the case of the prosopomorphic lidded vessels. We find the same schematic style, but with fairly suggestive details – incisions that mark the beard and the elements of the haircut. To these, we add a human silhouette, incised on a ceramic fragment discovered in Cheia.

Towards the end of the Hamangia III phase, under the influence of the Sava and Boian/Marica communities, the incised decoration in the shape of deep, parallel incisions, positioned inside some angular motifs. It is not by accident that we find this decorative technique chiefly on forms of Sava (phithoi with cap lid), and Boian tradition (straight edge bowls).

Lacking some complex chemical analyses, the function of the containers can only be intuited, depending on the archaeological context of the discovery, on the finishing, firing, dimensions, shape. Thus, the containers used for serving food – dishes, bowls, glasses, small vessels with a neck – are the most numerous, the most typologically varied and have a neatly treated surface, covered with shiny engobe. Category number two is made up of the cooking vessels, secondarily baked, simple, semi-spherical, of average dimensions. Having a precise role, the containers of this category were not neatly decorated, and their shape was kept unchanged for a long time, as it was the most efficient for the uniform and fast distribution of heat around the vessel. The storing vessels – the platters, fruit bowls, the large vessels with a neck – are rarer, covered with a fine engobe and neatly decorated. The variants are few, which suggests that these forms were more rarely modelled, because, not being often handled, the risk that they would break was much lower, compared to the vessels for serving food.

Even if the statistic analysis of the ceramics cannot offer us definite data, as the analyzed samples are too scarce and fragmentary, a few general conclusions can be drawn:

- regardless of the specific features of each micro-region, or of the role of the containers (of common or funerary use), we find the same methods of preparation of the paste and shaping – the paste is generally of good quality, with pebbles as

degreaser, baked in a reducing environment and covered with a fine, polished engobe; the vegetal impressions and the symmetry of the shapes substantiates the use of a spinning device (slow wheel);

- the observing of the same technological stages, as it is demonstrated by the composition of the paste, the typology of the shapes and the decorative elements can be explained by a rigid training method of the potters, as their awkward exercises are easily recognizable among the miniature vessels. The ethnic-archaeological studies have also allowed the finding of similar situations – the young girls were trained since their early age in the pottery craft, by imitation, without leaving them the liberty to discover/create new shapes. The training in a ludic, creative setting, would have surely been demonstrated by clumsy anthropomorphic / zoomorphic representations, like the later ones from Gumelnița and Cucuteni;

- the vessels from the necropoleis copy, at a small scale, the common use forms, and the only distinct representations are the anthropomorphic ones;

- the most numerous and most typologically varied forms are the common use vessels utilized for serving food – dishes, bowls and glasses;

- the prevalence of the tall forms (both for consumption and for storing) can be linked to a diet rich in liquid products; moreover, the archaeo-zoological analyses suggest, by the high percentage of bovines and ovines-caprines, a high consumption of milk;

- unlike other contemporary or subsequent cultures from the same region (Gumelnița), the Hamangia III communities have produced vessels of small dimensions (even surprisingly small!), used for current consumption, as the ones for supply are few and have a low storing capacity (their height does not exceed 60/70 cm). the relatively short time of habitation of a settlement – the majority had one level of habitation – the scattered positioning of the dwellings, as well as the high percentage of bovines and ovines-caprines completes the image of a predominantly pastoral economy, as the low quantity of cereals is also suggested by the rarity of the storing vessels.

Lacking some definite chronological reference points (until the present time, only five absolute dates have been published!), we do not venture to classify the Hamangia 3 ceramic material into sub-phases, as the differences can also be determined by the different local traditions, from one micro-region to the next. Only the absolute dating of the analyzed archaeological complexes will allow, in the future, a finer chronological delimitation, as the periodization of the Hamangia culture still causes much perplexity.